

ІНСТИТУТ ПРАВОТВОРЧОСТІ
ТА НАУКОВО-ПРАВОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Монографія

За загальною редакцією Р. О. Стефанчука

ЮРИНКОН ІНТЕР
Київ–2025

УДК 34.018.06:323.21](477)"366"(02)
П69

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України (протокол № 3 від 27 березня 2025 року)

Рецензенти:

Копиленко Олександр Любимович — доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії наук України, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, народний депутат України, заступник Голови Науково-координаційної ради з питань правотворчої діяльності при Президії НАН України;

Микієвич Михайло Миколайович — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри європейського права, заступник декана факультету міжнародних відносин з наукової і навчально-виховної роботи Львівського національного університету імені Івана Франка;

Тарасевич Віктор Миколайович — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, завідувач кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних дисциплін Українського державного університету науки і технологій.

Правове забезпечення повоєнного відродження України : монографія / за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 392 с.

ISBN 978-966-667-889-1

Монографія присвячена актуальним питанням повоєнного відродження України в контексті євроінтеграційних і євроатлантичних процесів. Колектив авторів, до якого увійшли науковці Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, ДУ «Інституту економіки та прогнозування НАН України», Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національної академії внутрішніх справ, дослідив проблемні аспекти розвитку української державності у повоєнний період, консолідації громадянського суспільства, посилення гарантій прав людини, запропонував підходи до модернізації правових засад національної безпеки і оборони держави, окреслив акценти посилення міжнародної суб'єктності України, відновлення її економічного потенціалу, розвитку правової системи в умовах євроінтеграції. У монографії зосереджено увагу на особливостях накопичення та розвитку людського капіталу як основи національного багатства України, запропоновано правовий механізм інтеграції деокупованих територій у єдиний державно-політичний простір України.

Монографія буде корисною для представників органів публічної влади та громадських організацій, сприятиме розвитку наукових інтересів учених, викладачів, здобувачів усіх рівнів вищої юридичної освіти.

УДК 34.018.06:323.21](477)"366"(02)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого Forest Stewardship Council®

ISBN 978-966-667-889-1

© Авторський колектив, 2025
© Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, 2025
© Юрінком Інтер, оформлення, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	
1.1. Еволюція поглядів на роль української держави в суспільних процесах	13
1.2. Національні інтереси та їх реалізація в українській державі	34
1.3. Зміцнення української національної ідентичності через національно-патріотичне виховання.....	51
РОЗДІЛ 2. ЗМІЦНЕННЯ І КОНСОЛІДАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	
2.1. Формування громадянського суспільства після набуття Україною незалежності	63
2.2. Зміцнення демократичних засад громадянського суспільства в Україні та консолідація патріотичних сил.....	85
2.3. Активізація інститутів громадянського суспільства, взаємодія із органами держави в умовах війни	97
2.4. Регламентация підтримки та допомоги інститутами громадянського суспільства Збройних Сил України в умовах війни	106
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	
3.1. Формування доктрини національної безпеки і оборони України в умовах військової агресії російської федерації.....	123
3.2. Посилення міжнародної суб'єктності України як складова національної безпеки і оборони України.....	133
3.3. Зовнішньополітична стратегія України у сфері національної безпеки і оборони	142

ЗМІСТ

3.4. Посилення внутрішніх спроможностей України як основа національної безпеки і оборони України.....	153
3.5. Європейське та євроатлантичне партнерство України як складова національної безпеки і оборони України	161
3.6. Модернізація Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу в контексті євроатлантичної інтеграції	169
 РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОЄННОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ	
4.1. Фундаментальна і актуальна структура співвідношення економіки і права	181
4.2. Міжнародний досвід пошуку моделей успішного економічного розвитку	184
4.3. Національно укорінений розвиток — ключова умова повоєнного відродження.....	190
4.4. Правове забезпечення повоєнного відродження економіки України	195
 РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	
5.1. Теоретико-методологічна доктрина європеїзації правової системи України	209
5.2. Значення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС для реалізації європеїзації правової системи України	216
5.3. Форми європеїзації правової системи України та перспективні напрями її реформування.....	227
 РОЗДІЛ 6. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ПІСЛЯ ЇХ ЗВІЛЬНЕННЯ	
6.1. Правові засади відновлення української державності, культури, мовних традицій на деокупованих територіях після їх звільнення.....	243

ЗМІСТ

6.2. Превентивно-правові заходи безпекового режиму перехідного правосуддя: Донбас — Луганськ — Крим	258
6.3. Кримінально-правовий аспект посилення відповідальності за колабораціонізм у перехідному правосудді	269
6.4. Правова політика обґрунтованих обмежень у державно- політичному устрої деокупованих територій	282
6.5. Правові механізми інтеграції деокупованих територій у єдиний державно-політичний простір України	291

РОЗДІЛ 7. ПОСИЛЕННЯ ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

7.1. Еволюція доктрини прав людини та формування міжнародних стандартів.....	307
7.2. Значення інституту прав людини у громадянському суспільстві. Закріплення в Конституції України міжнародних стандартів прав людини	315
7.3. Розвиток конституційних принципів про права людини в законодавстві України.....	322
7.4. Формування правової політики України в умовах воєнного часу і повоєнного відродження.....	329

ВИСНОВКИ.....	338
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	353
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ.....	387

ПЕРЕДМОВА

Уже понад десять років український народ живе у вирі війни, не лише захищає кордони й суверенітет своєї країни, а й боронить європейську та світову демократію від автократичних режимів, які намагаються зруйнувати існуючий світовий правопорядок. Україна сьогодні чинить жорсткий опір різним виявам агресивної війни з боку росії, набуваючи тим самим неоціненного досвіду протидії значно сильнішому противнику. Зважаючи на це, вітчизняний досвід побудови боєздатних збройних сил, консолідації суспільства, яке зуміло стримати ворога, що значно переважав у живій силі та техніці, заслуговує наукового опрацювання та закріплення на доктринальному рівні задля формування бачення повоєнного відновлення та розвитку країни.

Епоха соціально-політичних криз є вирішальним, поворотним моментом у духовному розвитку людства, вимагаючи як пошуку нових загальнолюдських цінностей та ідеалів, так і переосмислення та переоцінки старих. З цією метою вітчизняна наукова думка уже сьогодні повинна порушувати важливі питання як стратегічного, так і оперативного значення з метою формування державотворчої об'єднаної ідеології, обумовленої такими складовими компонентами, як свобода, єдність, справедливість, безпека. Без системного розроблення та ґрунтового осмислення цього комплексу проблем неможливо окреслити й запропонувати оптимальні засади довгострокової державної політики повоєнного періоду. Перші спроби пошуку доктринального вирішення проблем повоєнного відродження України реалізовано авторами цієї праці з моменту анексії росією Автономної Республіки Крим. Подальший розвиток подій, зокрема й початок повномасштабного вторгнення, зумовив необхідність проведення комплексного дослідження правового забезпечення повоєнного відродження України.

Україна в сучасних умовах опинилася на роздоріжжі, коли проблема національної ідеї стає вирішальною для життя держави. Недарма Президент України Володимир Зеленський у зверненні до Верховної Ради України з нагоди Дня Конституції відзначив, що політика справедливості буде однією з основ

української доктрини — фундаментального документа, що визначить курс нашої держави на десятиліття¹. За його словами, «зараз, коли будемо визначати параметри нашої української доктрини і трансформації нашої держави, маємо розглядати нашу політику справедливості на одному рівні з політикою української перемоги, політикою безпеки та політикою наших героїв. Справедливість — це такий суспільний лад, за якого людині хочеться жити в Україні»².

Розбудова сучасної української держави та її повоєнне відновлення потребують подальшої розробки української політико-правової доктрини в теоретичному аспекті та її втілення в Конституції України, законах і підзаконних актах, в оновленні підходів до характеру державного управління, реформуванні судової влади, запровадженні європейського досвіду місцевого самоврядування тощо. Недарма Президент України звернув увагу як на внутрішню справедливість («стосується відповідальності за порушення права в Україні»), так і зовнішню («про відповідальність росії за злочини війни»), які є взаємопов'язаними та взаємозалежними.

На виконання зазначеного Національна рада з відновлення України від наслідків війни при Президентові України розробила план заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який базується на таких ключових принципах, як: 1) негайного початку відновлення через дотримання справедливого добробуту; 2) інтеграції України в Європейський Союз; 3) відбудови кращого, ніж було, в національному та регіональному масштабах; 4) стимулювання приватних інвестицій. У зв'язку з цим, доктринального аналізу потребують: 1) існуючі та потенційні ризики, які можуть виникнути на етапі повоєнного відновлення України (ризики національного роз'єднання, продовження війни на виснаження, втрати частини національного багатства України, неприйняття України в європейську та євроатлантичну спільноти,

¹ Політика справедливості буде однією з основ української доктрини — Зеленський. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/919681.html#:~:text=%22%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0> (дата звернення: 27.03.2025).

² РНБО пропонує посилити відповідальність суддів за корупцію — Президент. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3728859-rnbo-proponue-posiliti-vidpovidalnistisuddiv-za-korupciuprezident.html> (дата звернення: 27.03.2025).

неповернення окупованих територій тощо); 2) потенційні сфери економіки відновлення, які можуть стати рушійною силою відбудови держави; 3) пропозиції до стратегічних напрямів як внутрішнього, так і зовнішнього векторів розвитку України; 4) вироблення дієвого механізму інтеграції деокупованих територій у єдиний державно-політичний простір України.

Зокрема, потребують аналізу концептуальні підходи до розуміння змісту та механізмів реалізації тих національних інтересів, які в умовах післявоєнного відновлення країни дадуть змогу зміцнити генофонд українського народу шляхом створення умов для розширеного відтворення населення. Саме людський капітал зумовлює ефективність і конкурентоспроможність економіки, можливості створення високоякісних товарів та послуг, темпи науково-технічних змін. Недарма економічно розвинені країни світу так дбають про людський ресурс, який є основним стратегічним багатством держави, визначальним фактором інноваційного розвитку. Тому Україні для забезпечення пріоритетних національних інтересів у період повоєнного відновлення вкрай потрібно акцентувати увагу на відновленні науки, освіти і медицини за рахунок законодавчого, правового і фінансового забезпечення високого соціального статусу науковців, освітян і лікарів. Наука, освіта, медицина — це три наріжні камені майбутнього фундаменту відродження країни, без яких неможливі відбудова і подальший розвиток української держави, зміцнення інтелектуального потенціалу українського народу, його національної ідентичності, добробуту і благополуччя.

Окремий блок питань, які потребують вирішення, стосується пошуку дієвих механізмів правового забезпечення повоєнного відродження України в умовах кандидування України до європейської та євроатлантичної спільноти. Зокрема, посилення міжнародного партнерства і співробітництва України із врахуванням нинішньої системи міжнародної безпеки, формування зовнішньополітичної стратегії України повоєнного періоду з урахуванням національних інтересів, географічного розташування, ролі в забезпеченні світового балансу сил. Формування нової стратегії української зовнішньої політики доцільно реалізовувати через механізми модернізації світового порядку шляхом повернення

ціннісних вимірів, відповідальності світових лідерів за недовість зафіксованих безпекових гарантій. У цьому контексті потребують осмислення спровоковані російською агресією внутрішні конфлікти всередині Європейського Союзу через нав'язування окремими країнами — членами ЄС позиції щодо допустимості урахування стратегічного національного інтересу росії, недоцільності введення економічних санкцій щодо неї, а також необхідність налагодження більш конструктивного діалогу з Китаєм як стороною — гарантом за Будапештським меморандумом.

Актуальним сьогодні є питання формування повоєнної зовнішньої політики України у відносинах із росією та білоруссю. У цьому напрямі політика добросусідства не є дієвою, відповідно Україні у відносинах з росією слід орієнтуватися на складний формат вимушеного співіснування із врахуванням того, що остання навряд чи відмовиться від подальших агресивних дій щодо України, адже в основі такої агресії лежить несумісність української демократії із російською автократією. У зв'язку із цим при формуванні доктрини національної безпеки і оборони України повинні враховуватись: 1) головний стратегічний орієнтир України на повноправне членство в ЄС та участь у системі колективної безпеки Європи; 2) система національних інтересів; 3) існуючі та потенційні загрози національним інтересам (відновлення територіальної цілісності, непорушність кордонів, реінтеграція окупованих територій, вступ до ЄС та НАТО, формат відносин із росією, боротьба з проявами сепаратизму, кібератаками тощо); 4) існуючі та потенційні спроможності і обмеження щодо захисту національних інтересів; 5) існуючі механізми підвищення ефективності захисту національних інтересів.

У зв'язку із цим потребують як теоретичного, так і практичного вирішення питання правового режиму деокупованих територій, відновлення української державності, культури, мовних традицій на цих територіях, виявлення та ліквідація наслідків деструктивного впливу країни-агресора на населення, що зазнало тривалої окупації. Тому, очевидно, що в сучасних умовах правове забезпечення повноцінного повоєнного відродження України неможливе без врахування питань повернення окупованих територій, залучення фахівців з питань реінтеграції населення

тимчасово окупованих територій, орієнтованих на вимоги післявоєнної відбудови країни та її європейської інтеграції, здатних пропагувати єдині проукраїнські наративи.

Потребує доктринального аналізу міжнародний досвід впровадження моделей успішного економічного повоєнного відновлення та розвитку країн. Зокрема, в сучасних умовах повномасштабних воєнних дій, руйнації, релокації виробництв, блокади портів тощо нетрадиційні заходи щодо забезпечення національно укоріненої стійкості дадуть змогу стимулювати розвиток економічних і соціальних процесів. Вбачається, що одним із суттєвих факторів впливу на забезпечення вказаних пріоритетних національних інтересів може бути чітке усвідомлення громадянами необхідності цього процесу, їхня національно-патріотична орієнтація на відбудову країни, розвиток усіх сфер життєдіяльності країни.

Переконані, що ініціатива вітчизняних учених, а також обраний напрям наукових дискусій, які подані у цій праці, дадуть можливість унормувати проблемні аспекти правового регулювання суспільних відносин в умовах повоєнного відродження України та становлення її як повноправного члена європейської та євроатлантичної спільноти.

Розділ 1

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

1.1. Еволюція поглядів на роль української держави в суспільних процесах

Особливості державно-правової думки в наш час і в перспективі тісно пов'язані з питанням розвитку української нації і держави в теорії і в практиці українського державотворення. Виходимо з того, що в основі всіх соціальних процесів виявляється біблійне «спочатку було слово». Так і у виявленні еволюції поглядів на українську державу спочатку віднаходимо «слово», думку, ідею, доктрину, теорію та пов'язану з нею (наступну за нею) практику.

Розбудова сучасної української держави та відбудова її після війни, соціальне і національне відродження, докорінне реформування українського суспільства потребують подальшої розробки української політико-правової доктрини в теоретичному аспекті та її втілення в Конституції України, законах і підзаконних актах, в оновленні підходів до характеру державного управління, реформуванні судової влади, запровадженні європейського досвіду місцевого самоврядування тощо. Отже, важливим є використання історичного досвіду державно-правового будівництва української нації, аналіз політико-правових теорій, ідей, доктрин від часів Руси-України і до сьогодення.

Насамперед з цього приводу слід зазначити, що в межах цього дослідження під політико-правовою теорією чи доктриною розумітимемо систематизоване вчення, яке синтезує ідеологію та ідеї, концепції, теорії, принципи щодо характеру, суті, форми розвитку держави, права й громадянського суспільства.

Особливостями української політико-правової теорії є зв'язок з історією українського народу та української нації, її національний зміст. Характерні особливості української політико-правової теорії обумовлені ментальністю українців, характером їхньої соціальної та індивідуальної психології, геополітичним розташуванням на межі двох світів — Заходу і Сходу, народними неписаними етичними правилами, традиціями і звичаями, толерантністю до людей інших релігій, культур, національностей.

У теорії держави і права, філософії, історії політико-правової думки виділилося кілька підходів щодо взаємозв'язку між практикою державно-правового будівництва та розвитком політико-правової теорії, а саме: 1) психологічний (Л. Петражицький), 2) соціологічний (М. Вебер, Е. Дюркгейм), 3) соціокультурний (П. Сорокін), 4) економіко-марксистський (К. Маркс, Ф. Енгельс), 5) природного розвитку (М. Грушевський, Л. Силенко) тощо. Абсолютизація будь-якого підходу (яка мала місце в марксистському підході) приводить до перетворення теорії чи гіпотези в догму, а застосування такої догми на практиці державно-правового будівництва зумовлює відхід від магістрального історичного шляху розвитку цивілізації.

Розглядаючи прогрес людства як проходження ним послідовних фаз розвитку незворотної та спрямованої еволюції, в якому поряд із загальними закономірностями, характерними для всього людства, має місце національна специфіка суспільно-політичного розвитку та державно-правового будівництва, автори обстоюють інтегральний підхід як синтез соціокультурного, соціологічного, природного, психологічного та економічного підходів. Інтегральний підхід дає змогу трактувати українську політико-правову теорію як систему етичних, правових та політичних принципів, поглядів, ідей, на яких повинні будуватися держава і право України.

В історії на певних стадіях і в культурі окремих націй виникли та розвинулися такі теорії, як теологічна, нормативістська, договірна, теорія природного права, однак вони стосувалися більше права і не були політико-правовими в нашому розумінні. Сьогодні під впливом ноосферного підходу Теяра де Шардена та В. Вернадського відбувається формування синергетичної доктрини. З нею перекликаються висловлені вище міркування щодо загальних закономірностей суспільно-політичної організації людства. Однак потрібно чітко розмежувати національне та загальнолюдське. Можна зазначити, що синергетична доктрина — це теоретичний фундамент суспільно-політичної організації людства через сто, а може, й більше років. Історичний досвід українського та інших народів засвідчує шкідливість, навіть небезпеку випереджання історії, випадання або перескакування у

розвитку проміжних щаблів. Тому абсолютизація в українській політико-правовій теорії особи з її загальнолюдськими правами при ігноруванні права нації та права родини (сім'ї) є науково неспроможною.

Пріоритет права особи, домінування міжнародно-правових та загальнолюдських норм — це ідеал, до якого повинно прагнути українське суспільство у своєму державно-правовому розвитку. Проте це саме суспільство має пройти еволюційну фазу національного відродження, суттю якого є національне самоусвідомлення українців як спільноти, в якій за плечима тисячоліття історичного розвитку, подальший розвиток, відродження вітчизняної культури, науки, економіки. Отже, політико-правова теорія періоду (фази) українського національного відродження повинна ґрунтуватися на інтегральному підході щодо цілісності, взаємозв'язку прав особи, сім'ї (родини), нації. Оскільки сьогодні питання стоїть про існування української нації, то системоутворюючим у цій триєдності має бути право нації. Особливо це набуло практичної значимості у період московської війни проти України.

Соціальна та індивідуальна свідомість, психологія особи, соціальних макро- і мікрогруп є такою, що для того, щоб викристалізувалася політико-правова теорія, вона має пройти певні ступені еволюції, як-от ідея, ідеологія, доктрина. Аналіз давніх і нових історичних періодів підтверджує тезу про ступеневий характер розвитку теорії з ідеї. Ідеї мають національний характер та через ідеологію розвиваються в доктрини, а останні — в теорії.

Очевидно, що українська ідея як сукупність поглядів, думок на специфічність, самобутність суспільної організації українців, їхньої культури розвивалася від «Слова о полку Ігоревім», «Слова про закон і благодать» через праці В. Мономаха, Й. Дамаскина, П. Орлика, І. Гізеля, С. Яворського, Г. Сковороди, М. Гулака, П. Куліша, Т. Шевченка, І. Франка, М. Грушевського, В. Винниченка, Д. Донцова, програми ОУН, сучасних українських політичних партій до концепції проекту та тексту Конституції України. Те саме можна сказати й про українську ідеологію як систему поглядів українців на бажану самостійність української держави. Хоча ідеологія українства нещадно знищувалася, все-таки вона чітко викристалізувалася у ХХІ ст. і розвивається й сьогодні.